

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXII

VARSOVIE 2021

WARSZAWA 2021

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE
LXXII**

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI,
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA, ANDRZEJ LELIGDOWICZ, PIOTR GODLEWSKI
JACEK ANDRZEJOWSKI, KALINA SKÓRA, AMBER KAROLINA STEELE-ZIELIŃSKA

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Złoty pierścień żmijowaty z Valloby (Zelandia). Rys.: TOMASZ RAKOWSKI
Gold snake finger ring from Valløby (Zealand). Drawing: TOMASZ RAKOWSKI

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2021
© Autorzy, 2021

serce Polski

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją finansowaną ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXII (2021)

SPIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

- MARZENA J. PRZYBYŁA Lords of the Rings: Some Considerations About the Classification of Gold Scandinavian Snake Rings from the Late Roman Period and its Interpretational Implications 3
Władcy pierścieni: uwagi o klasyfikacji skandynawskich złotych ozdób obręczowych z późnego okresu wpływów rzymskich i ich implikacje interpretacyjne
- JUSTYNA KOLENDĄ Pogranicze: pustka osadnicza – obszar przy granicy – kontakt kulturowy. Rozumienie terminu pogranicze w archeologii w kontekście wczesnośredniowiecznego osadnictwa południowej Wielkopolski i północnego Dolnego Śląska 93
Borderlands: Unsettled Areas – Borderline Area – Cultural Contact. Understanding the Term “Borderland” in Archaeology in the Context of Early Middle Age Settlement in the Southern Parts of Greater Poland and Northern Parts of Lower Silesia

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- WOJCIECH JANUSZ BORKOWSKI,
MARIUSZ KOWALEWSKI „Swój” czy „obcy”? Wybrane konteksty grocików krzemiennych w zespołach grobowych “Friend” or “Foe”. Selected Contexts of Flint Arrowheads in Grave Assemblages 107
- MIROŚŁAWA ANDRZEJOWSKA,
ŁUKASZ KARCZMAREK Odkrycia archeologiczne w Pilicy 117
Archaeological Discoveries in the Pilica
- ANEKS – PAWEŁ GAN, Charakterystyka materiałoznawcza bransolety wielozwojowej z Pilicy
Appendix – PAWEŁ GAN, Metallographic Description of a Multi-coil Bracelet from Pilica 138
- ANDRZEJ KOKOWSKI,
WIEŃCZYŚLAW NIEMIROWSKI O Gotach w gazecie – czyli znane i nieznanne informacje o grobach kultury wielbarskiej z miejscowości Sławianowo w pow. złotowskim 145
Goths in a Gazette – Known and Unknown Information About the Wielbark Culture Graves from Sławianowo in the County of Złotów
- KATARZYNA CZARNECKA Skarby z lamusa. Ciekawe materiały z miejscowości Łady Nowe, pow. sochaczewski 159
Dusted-off Treasures. Interesting Artefacts from the Village of Łady Nowe, Sochaczew County

ODKRYCIA / DISCOVERIES

- MICHAŁ PACZKOWSKI,
MICHAŁ PRZEŹDZIECKI Bowl-Shaped Stone Objects from the Magdalenian Site Ćmielów 95 “Mały Gawroniec” 171
Kamienne przedmioty miseczkowate ze stanowiska kultury magdaleńskiej Ćmielów 95 „Mały Gawroniec”

MAREK BACZEWSKI	Nowe materiały kultury wielbarskiej z Pojezierza Iławskiego – Jawty Wielkie, pow. iławski New Wielbark Culture Material from the Iława Lakeland – Jawty Wielkie, Iława County	179
GRZEGORZ KUŚ	Zapinki bałtyjskie z Janowca nad Wisłą Balt Brooches from Janowiec on the Vistula River	194
TOMASZ KURASIŃSKI, KALINA SKÓRA, JACEK ZIĘTEK	Nowe znalezisko wczesnośredniowiecznego grotu włóczni z Lubienia, pow. piotrkowski A New Find of an Early Medieval Spearhead from Lubień, Piotrków Trybunalski County	200

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

207

ANDRZEJ KOKOWSKI, WIĘCZYŚLAW NIEMIROWSKI

**O GOTACH W GAZECIE – CZYLI ZNANE I NIEZNANE INFORMACJE
O GROBACH KULTURY WIELBARKSKEJ Z MIEJSCOWOŚCI SŁAWIANOWO
W POW. ZŁOTOWSKIM**GOTHS IN A GAZETTE – KNOWN AND UNKNOWN INFORMATION
ABOUT THE WIELBARK CULTURE GRAVES FROM SŁAWIANOWO IN THE COUNTY OF ZŁOTÓW

Abstract: *A press release from the “Oder-Zeitung” newspaper provided information not only about an unknown grave of the Wielbark Culture from Sławianowo but also about an unknown Late Bronze Age hoard from Stare Gronowo and a cemetery of the Lusatian Culture at Stobno. It became a pretext for re-examining an earlier discovery from Sławianowo, which was thought to represent the Wielbark Culture. Thanks to this, it was possible to cross-check the cultural interpretation of the spearheads discovered there and to remove them from the list of Wielbark Culture finds, as well as to question the Wielbark Culture attribution of two inhumation graves uncovered in 1907.*

Słowa kluczowe: *kultura wielbarska, Goci, okres przedrzymski, uzbrojenie, prasa*

Keywords: *Wielbark Culture, the Goths, Pre-Roman Period, weaponry, newspapers*

Wartość naukowa doniesień prasowych o odkryciach archeologicznych i wykopaliskach wydaje się już nie podlegać dyskusji¹. Jest to dzisiaj uznany, ważny zasób informacji, a dla czasów sprzed II Wojny Światowej często jedyny². Udowodniliśmy, że potencjał wiedzy tkwiącej w notatkach prasowych jest ciągle jeszcze w dużej mierze trudny do oszacowania, ale ich systematyczne analizowanie wpływa radykalnie nie tylko na powiększenie bazy źródłowej dla badań nad pradziejami i wczesnym średniowieczem, lecz ma również duże znaczenie dla zmiany postrzegania zachodzących procesów kulturowych i dziejów rozwoju samej dyscypliny³. Jak zaskakujące ustalenia może przynieść studiowanie prasy

codziennej pokażemy tutaj na przykładzie jednej tylko wzmianki z dziennika „Oder-Zeitung”, wychodzącego we Frankfurcie nad Odrą – najważniejszej i najbardziej poczytnej gazety prowincji Brandenburgia (w tym historycznej Marchii), obejmującej swoim zasięgiem również obrzeża prowincji z nią sąsiadujących. Przejrzawszy komplet wydań gazety z lat 1918–1942 znaleźliśmy w nim 678 tekstów na temat archeologii⁴. Jest wśród nich będąca przedmiotem naszego opracowania obszerna notatka z 9 sierpnia 1937 roku, która m.in. informuje o nieznanym dotąd odkryciu w miejscowości Sławianowo (*Sławianowo*; od 1935 roku, po akcji zamiany nazw miejscowości o brzmieniu słowiańskim na „czysto

¹ S. GRUNWALD 2019.

² A. KOKOWSKI 2019a.

³ Np.: A. KOKOWSKI 2012; 2018a; 2018b; A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016; 2020; 2021.

⁴ Materiał ten przygotowujemy aktualnie w całości do druku, w trzech tomach obejmujących kolejno: I – obszary na wschód od Odry, II – obszary na zachód od Odry, i III – teksty ogólne.

niemieckie” – Steinmark), gm. Złotów, pow. złotowski, woj. wielkopolskie⁵.

Grabstätte einer gotischen Frau entdeckt. Neue wertvolle und aufschlußreiche Vorgeschichtsfunde in der Grenzmark

Wieder ist über neue Vorgeschichtsfunde in der Grenzmark Posen-Westpreußen zu berichten. Von großer Bedeutung ist ein Fund in der Gemarkung Steinmark im Kreise Flatow, wo das Grab einer gotischen Frau entdeckt wurde.

Nachdem die Germanen seit Mitte der Bronzezeit, also fast anderthalb Jahrtausende lang, ihre Toten ausschließlich verbrannt hatten, kam um die Zeitwende wieder die Erdbestattung auf. Vornehmlich war es unter den Ostgermanen die gotisch-gepidische Gruppe, die das im Gegensatz zu den Burgunden und Lugiern tat. Im Gebiet der Weichselmündung gibt es eine ganze Gruppe, die gemischte Gräberfelder zeigt, so daß es dort nicht immer einfach ist, die Stammeszugehörigkeit mit Sicherheit zu bestimmen.

Bei dem Steinmarker Fund handelt es sich um das Körpergrab einer jungen gotischen Frau, die etwa im Anfang der 20er Jahre stand. Der Schädel weist sie zur nordischen Rasse. Auf der Schulter lagen zwei sehr schöne Hakenfibeln (Gewandspangen, eine späte Sondergruppe der Augenfibeln) aus der Zeit um 100 nach der Zeitwende.

In der Grenzmark Posen-Westpreußen ist noch kein einziges solcher Gräber systematisch-wissenschaftlich untersucht. Man hat bisher alle Funde beim Antreffen zerstört und »Schmuck« angesammelt. Für das Verständnis dieser Gruppe sind geschlossene, mit modernen Mitteln untersuchte Funde unerlässlich. Museumsdirektor Dr. Holter vom Schneidemühler Landesmuseum hat nun in Steinmark mit der systematischen Ausgrabung begonnen und hofft, endlich einmal ein geschlossenes Gräberfeld fassen zu können.

Tausende von stummen Zeugen aus alten Tagen beurkunden ebenso sicher wie verbrieft und versiegelte Pergamente, daß das Grenzland Germanenerde gewesen ist.

W tłumaczeniu⁶:

⁵ Tekst powstał w ramach projektu Kommission zur Erforschung von Sammlungen archäologischer Funde und Unterlagen aus dem nordöstlichen Mitteleuropa (w skrócie: KAFU), mającego na celu odzyskiwanie informacji o zatraconych w trakcie wojny zbiorach muzealnych, oraz projektu *Rekonstruktion von Quellen zur Erforschung der Vor- und Frühgeschichte auf der Grundlage von Presseberichten und Flugschriften am Beispiel der Provinz Grenzmark Posen-Westpreußen und ihrer Randgebiete*, realizowanego na etapie gromadzenia źródeł dzięki wsparciu finansowemu Fundacji Alexandra von Humboldta z Bonn (A. KOKOWSKI 2019a).

⁶ Zdecydowaliśmy się na cytowanie tekstów oryginalnych i ich tłumaczeń *in extenso* (m.in. z powodu wielu pomyłek w odwołaniach do tekstów niemieckich, na jakie natrafić można w literaturze przed-

„Odkrycie grobu gockiej kobiety. Nowe cenne i ciekawe znaleziska prehistoryczne w Marchii Granicznej

Ponownie możemy informować o nowych znaleziskach prehistorycznych w Marchii Granicznej Poznań-Prusy Zachodnie. Duże znaczenie ma znalezisko na polach wsi Sławianowo w powiecie złotowskim, gdzie odkryty został grób gockiej kobiety.

Począwszy od środkowej epoki brązu Germanie przez niemal półtora tysiąclecia grzebali swych zmarłych wyłącznie ciałopalnie. Natomiast u progu naszej ery powrócili do grzebania zwłok. Wśród wschodnich Germanów dotyczy to w szczególności grupy gocko-gepidzkiej, w przeciwieństwie do Burgundów i Lugiów. Na terenach u ujścia Wisły znajduje się cała grupa mieszanych cmentarzysk, toteż określenie przynależności plemiennej nie zawsze jest tu rzeczą prostą.

W przypadku znaleziska ze Sławianowa mamy do czynienia z grobem inhumacyjnym młodej gockiej kobiety, zapewne w wieku nieco powyżej 20 lat. Czaszka wskazuje na przynależność do rasy nordyckiej. Na ramionach leżały dwie bardzo piękne zapinki haczykowate (klamry do spinania szat, specjalna późna grupa zapinek oczkowatych) z około roku 100 naszej ery.

W Marchii Granicznej Poznań-Prusy Zachodnie jak dotąd ani razu nie przeprowadzono jeszcze systematycznego, naukowego badania takiego grobu. Wszystkie dotychczasowe znaleziska były niszczone i ogałacane z »ozdób« przez osoby, które je odkryły. Dla zrozumienia tej grupy konieczne są znaleziska zamknięte, przebadane z zastosowaniem nowoczesnych środków. Dyrektor muzeum dr Holter z Muzeum Krajowego w Pile zainicjował w Sławianowie systematyczne wykopaliska i ma nadzieję, że doprowadzą one tym razem do zbadania kompletnego cmentarzyska.

Potwierdzeniem tego, że pogranicze jest starą ziemią germańską, są tysiące niemych świadków z zamierzchłych czasów. Ich świadectwo ma wymowę nie mniejszą niż opieczętowane i urzędowo potwierdzone dokumenty⁷.

Pomijając całą warstwę interpretacji historycznej, zgodnej z duchem, oczekiwaniem, a często i nakazem epoki⁷, dla nas najistotniejsza jest informacja o odkryciu pochówku inhumacyjnego młodej kobiety i znalezieniu na jej obojczykach pary fibul, najpewniej oczkowatych drugiej serii (pruskiej) grupy III Almgrena. W związku z tym zaproponowane w notatce datowanie znaleziska na czasy około 100 roku po Chr. należy uznać za trafne. Nie wiadomo jednak, czy odkrycia dokonano na zna-

miotu – o czym poniżej), dlatego też w tłumaczeniach podajemy już tylko współczesne, polskie nazwy miejscowe.

⁷ Por. A. LEUBE, M. HEGEWISCH 2002.

nym już wcześniej cmentarzysku⁸. Znając jednak rzetelność naukową Friedricha Holtera⁹, który na miejscu przeprowadził interwencję konserwatorską i raczej na pewno był autorem notatki, lub co najmniej przygotował materiał do niej – taką informację zapewne by w niej zawarł. Niemniej stwierdzenie, czy jest to jednak obiekt wcześniej nieznan – musi pozostać nierozstrzygnięte. Pewną wskazówką na rzecz tezy o odmiennej lokalizacji obydwu odkryć może być fakt, że starszego z nich dokonano w żwirowni, a drugiego na polach ornych.

Wartość tej informacji to przede wszystkim najdokładniejszy opis inhumacyjnego grobu kultury wielbarskiej z tej miejscowości, z sugestią, że w miejscu jego odkrycia winno znajdować się cmentarzysko. Czy F. Holter zrealizował deklarację podjęcia systematycznych wykopalisk – niestety nie wiemy. Na brak informacji na ten temat w literaturze naukowej wpływ mogła mieć wojna, nie wiadomo natomiast, czy ewentualne wzmianki w prasie nie znajdowały się w niezachowanych numerach gazet z prowincji *Grenzmark Posen-Westpreußen* z tego czasu (najważniejsze byłyby „Flatower Zeitung”, „Die Grenzwatch” i „Der Gesellige”¹⁰), które bardzo rzetelnie informowały o wszelkich odkryciach i wykopaliskach na jej terenie. Wojna mogła jednak równie dobrze przeszkodzić też planom wykopaliskowym, jak też zniweczyć ich efekty zgromadzone w *Landesmuseum* prowincji, które pod jej koniec uległo zupełnemu zniszczeniu¹¹.

Przytoczone odkrycie jest również istotne dla budowania obrazu rozprzestrzenienia się fibul oczkowatych serii pruskiej. Na najnowszej mapie pokazującej rozmieszczenie ich znalezisk w Europie barbarzyńskiej¹² obszar Krajny, na którym leży Sławianowo, widnieje jako ich pozbawiony.

Informacja o grobach inhumacyjnych w miejscowości Sławianowo zaistniała w literaturze już w roku 1908. W sprawozdaniach gdańskiego *Westpreußisches Provinzial-Museum*, w podrozdziale o znaleziskach z okresu rzymskiego dokonanych w roku 1907¹³, doniesiono co następuje:

In Sławianowo, Kr. Flatow, wurden beim Grandgraben einige Skelettgräber mit Beigaben aufgefunden, worüber die

⁸ XXVIII. A.MTL. BER. 1907 (1908), 26.

⁹ A. KOKOWSKI 2017a; 2017b.

¹⁰ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016, 559–560.

¹¹ A. KOKOWSKI 2011b, 358–360.

¹² M. MAĆCZYŃSKA 2011, ryc. 8.

¹³ XXVIII. A.MTL. BER. 1907 (1908), 26. OTTO GOERKE (1918, 302) podaje, że odkrycia te miały miejsce już w roku 1906. Jako mieszkaniec Złotowa, aktywny regionalista i współpracownik gdańskiego muzeum był znakomicie zorientowany w tym, co się na polu archeologii na terenie powiatu dzieje, być może więc jego informacja jest wiarygodna (A. KOKOWSKI 2016, 156–158).

Herren Kreisbauinspektor Faust in Konitz und Provinzial-Konservator Schmid in Marienburg dem Provinzial-Museum in dankenswerter Weise Nachricht gaben. Mit Genehmigung der Königlich-Prinzlichen Domänenverwaltung in Flatow führte das Provinzial-Museum eine Ausgrabung dort aus, wobei zwei Skelettgräber aufgefunden wurden. Das eine von diesen hatte keine Beigaben, während bei dem anderen einige verzierte und unverzierte Tonscherben und ein verzierter Bronzebeschlag nebst Lederresten von einer Messerscheide sich vorfanden. Bei den bereits früher zerstörten Skelettgräbern waren einige Beigaben zu Tage gefördert, welche Frau Oberamtmann Steinbach dort als Geschenk übergab. Es sind eine Bronze-T-Fibel mit oberer Sehne und breitem, bandförmigem Bügel, der auf dem Kopfende zwei eingestanzte Würfelaußen aufweist, eine Bronze-T-Fibel mit oberer Sehne, schmalem Bügelfuß und durchbrochenem Nadelhalter, ein Armring aus ziemlich dickem Bronzedraht und eine große, breite, eiserne Lanzenspitze mit kurzer Tülle.

W tłumaczeniu:

„W Sławianowie, powiat złotowski, podczas wydobywania żwiru odkryto kilka grobów szkieletowych wraz z darami, o czym powiatowy inspektor budowlany Faust z Chojnic i konserwator prowincjalny Schmid z Malborka poinformowali muzeum prowincjalne. Za przyzwoleniem Królewsko-Księżęcej Administracji Majątków Państwowych w Złotowie muzeum prowincjalne przeprowadziło tam wykopaliska, w trakcie których odkryto dwa groby szkieletowe. W jednym z nich nie było żadnych darów, w drugim natomiast znaleziono kilka zdobionych i niezdobionych glinianych skorup oraz zdobione okucie z brązu wraz z pozostałościami skórzanej pochwy noża. W zniszczonych tam już wcześniej grobach szkieletowych odkryto kilka darów, które małżonka starszego zarządcy Steinbacha przekazała jako dar. Jest to zapinka z brązu w kształcie litery T z górną cięciwą i szerokim, taśmowatym kabłąkiem, posiadającym na swej główce dwa wytłoczone kwadratowe oczka; zapinka z brązu w kształcie litery T z górną cięciwą, wąską nóżką i ażurową pochewką; bransoleta z dosyć grubego, brązowego drutu oraz duże, szerokie, żelazne ostrze włóczni z krótką tulejką.”

Wycinek ten przynosi dwa zespoły informacji o stanowisku. Pierwszy – o badaniach ratowniczych, których wynikiem było odsłonięcie dwóch szkieletów, z których jeden był bez wyposażenia, a przy drugim znaleziono fragmenty naczyń i zdobione okucie pochwy noża z resztkami skóry. Drugi – o przekazaniu do gdańskiego muzeum zabytków wykonanych z brązu i żelaza, z sugestią, że znaleziono je przy wcześniej odkrytych szkieletach.

Zanim przejdziemy do analizy tych informacji przypominajmy, do zakończenia wojny odkrycie to kilkakrotnie umieszczano w różnych zestawieniach¹⁴, ale tylko Otto Goerke¹⁵ przywołał *in extenso* odkryte tam zabytki. Po wojnie cmentarzysko wymieniali w swoich listach stanowisk z okresu rzymskiego m.in.: Franciszek Józef Lachowicz, Kazimierz Godłowski, Ryszard Wołagiewicz, Andrzej Kokowski i Alicja Gałęzowska¹⁶. W nieudany sposób zacytował je natomiast Krzysztof Walenta¹⁷, powołujący się na katalog Ericha Blumego¹⁸, gdzie przytoczonych przezeń informacji o odkryciu w Sławianowie nie ma. Inwentarz podany przez K. Walentę jako pochodzący z jednego grobu (z dwiema fibulami A.IV, jedną fibulą A.V, dwiema bransoletami, sprzączką i okuciem zakończenia pasa) to najpewniej zbitka informacji o zabytkach uzyskanych z kilku grobów inhumacyjnych odkrytych w miejscowości Sikorz w pow. sępoleńskim, woj. kujawsko-pomorskie (*Schönhorst, Kr. Flatow*)¹⁹. Pomyłkę K. Walenty powielił później m.in. Tadeusz Grabarczyk²⁰.

Na wzmiankowany wyżej grot powołali się natomiast jeszcze Piotr Kaczanowski i Jakub Zaborowski w opracowaniu dotyczącym militariów kultury wielbarskiej²¹. Przypisali mu jednak mylnie kontekst wyposażenia jednego grobu inhumacyjnego z fibulami określonymi przez nich jako *A.III und A.68 (?)*, chociaż tekst źródłowy mówi jednoznacznie o luźnych zabytkach z odkrytych wcześniej kilku grobów (*sic!*); tak skompilowany zespół datowali na wczesną fazę kultury wielbarskiej.

Podsumowania wiedzy na temat odkrycia z roku 1907 (lub 1906?) dokonał A. Kokowski²², a następnie została ona istotnie uzupełniona przez Annę Jugę-Szymańską i Pawła Szymańskiego, dzięki publikacji notatki na jego temat, sporządzonej przez Martę Schmiedehelm, która opisała zabytki wydobyte w Sławianowie w czasie przed interwencją konserwatorską, znajdujące się wówczas w zbiorach gdańskiego muzeum²³.

Tak więc do grupy zabytków luźnych wchodzi z całą pewnością zapinka oczkowata, najprawdopodobniej – sądząc z opisu – najbliższa typom Almgren 55 i 56, za

czym przemawia szeroki kabłąk bez widocznych zdobieci i para wykonanych stemplem oczek na główce, o rzadkiej jednak, bo kwadratowej formie. Wskazywałoby to, być może, nawet na wschodnie pochodzenie zabytku, z kręgu kultur bałtyjskich, gdzie podobne formy opisane przez Oscara Almgrena jako *livländisch-estländische Nebenserie der Gruppe III* występują najczęściej w fazie B₂ okresu rzymskiego²⁴. Oznaczałoby to też, że mielibyśmy do czynienia z jednym z najdalej na zachód wysuniętych znalezisk tego wariantu. Natomiast interesujące i zarazem zagadkowe jest jednak to, że tego zabytku nie odnotowała M. Schmiedehelm.

W notatce M. Schmiedehelm znalazła się natomiast inna, istotna informacja, że druga z fibul odpowiadała typowi Blume 2²⁵, co pozwala podtrzymać słuszne przypuszczenie P. Kaczanowskiego i J. Zaborowskiego, iż mamy do czynienia z zapinką typu A.68²⁶. Omawiana zapinka pojawia się w strefie, w której do tej pory nie rejestrowano takich znalezisk²⁷.

Z analizowanej notatki wynika również istotny szczegół odnoszący się do „bransolety z dość grubego drutu”, a mianowicie, że był to egzemplarz otwarty²⁸.

Najbardziej interesujący fragment notatki M. Schmiedehelm dotyczy grotu, wspomnianego w przytoczonej wyżej relacji opublikowanej w sprawozdaniu muzeum gdańskiego. Po pierwsze, pod jednym numerem inwentarzowym (12486) widnieją tu dwa egzemplarze, przy czym jeden z nich poprzedza w zapisie numeru inwentarza duża litera „X”. Pierwszy opisano jako „grot włóczni długości ok. 30 cm, z krótką tuleją, źle zachowany”, drugi natomiast, również źle zachowany, o długości ok. 38–40 cm, a ten drugi opatrzony był nadto uwagą: *wahrsch. hoher Grat gewesen*, co można przetłumaczyć jako „prawdopodobnie z wysokim żeberkiem”. Najważniejszy jest jednak jego szkic, przedstawiający smukły egzemplarz z krótką tulejką, regularnym liściem o symetrycznym obrysie z żeberkiem lub wyraźnie zaznaczonym daszkowatym przekrojem²⁹. Wydaje się, że najbliższy jest on typowi L/2 według Piotra Łuczkiwicza, najczęściej występującemu na terytorium tzw. kultury oksywskiej, w młodszej fazie jej rozwoju³⁰. Z całą pewnością groty powyższe należy wykreślić z katalogów znalezisk uzbrojenia wiązane z kulturą wielbarską.

Można więc wnioskować, że w Sławianowie znaleziono dwa groty włóczni, najpewniej (być może?) w jednym

¹⁴ M. JAHN 1916, 254 nr 171; R. HESSLER 1925, 908; F. HOLTER 1931, 51; C. ENGEL, W. LA BAUME 1937, 259; R. SCHINDLER 1940, 123.

¹⁵ O. GOERKE 1918, 55.

¹⁶ F.J. LACHOWICZ 1964, 96; 1975, 105; K. GODŁOWSKI 1985, 169 nr 346; R. WOŁAGIEWICZ 1986, 317 nr 305; A. KOKOWSKI 1997, 42; 2006, 130; A. GAŁĘZOWSKA 2007, 208.

¹⁷ K. WALENTA 1981, 159.

¹⁸ E. BLUME 1915, 161.

¹⁹ E. BLUME 1915, 161. Podsumowanie – A. KOKOWSKI 2011a, 335; odnalezione archiwalia – A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2018, 314–316.

²⁰ T. GRABARCZYK 1983, 105 nr 101.

²¹ P. KACZANOWSKI, J. ZABOROWSKI 1988, 223.

²² A. KOKOWSKI 2011a, 334.

²³ A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2018, 316, ryc. 7.

²⁴ W. NOWAKOWSKI 1998.

²⁵ A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2018, 316.

²⁶ P. KACZANOWSKI, J. ZABOROWSKI 1988, 223; por. E. BLUME 1912, tabl. I:2

²⁷ M. MĄCZYŃSKA 2011, ryc. 10.

²⁸ A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2018, 316.

²⁹ A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2018, 316, ryc. 7.

³⁰ P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 125–126.

zespole grobowym. Wiarygodność notatki M. Schmiedehelm trudno podważać, gdyż analizy zasobów jej archiwum wskazują na dużą rzetelność prowadzonych przez nią zapisów katalogowych³¹.

przez odkrywców fragmenty naczyń mogły w takim wypadku znajdować się na złożu wtórnym i pochodzić ze zniszczonych, starszych grobów. Podobne wątpliwości, jeżeli chodzi o trafność wielbarskiej atrybucji kulturo-

Miejscowość	Z wyposażeniem	Bez wyposażenia	Literatura
Gronowo	29	6	H. MACHAJEWSKI 2013
Grzybnica	22	16	K. HAHUŁA, R. WOŁĄGIEWICZ 2001
Kowalewko	204	85	T. SKORUPKA 2001
Leśno 2	13	4	K. WALENTA 2009
Lubowidz	116	114	R. WOŁĄGIEWICZ 1995
Odry	58	11	T. GRABARCZYK 1997
Ulkowy	77	20	M. TUSZYŃSKA 2005
Zakrzewska Osada	6	1	J. SZAŁKOWSKA-ŁOŚ, J. ŁOŚ 2013

Wątpliwości budzi jednak obowiązująca do tej pory klasyfikacja kulturowa dwóch pochówków odkrytych w trakcie interwencji konserwatorskiej w 1907 roku, umieszczająca je w katalogu stanowisk kultury wielbarskiej. Pochówki inhumowane, bez wyposażenia, nie należą w tej kulturze, w starszym i środkowym okresie rzymskim, do rzadkości, co prezentuje poniższa tabela, sporządzona na podstawie wybranych dobrze opublikowanych cmentarzysk, głównie ze stref B i C osadnictwa tej kultury.

Można tu zauważyć, że proporcje liczby grobów z wyposażeniem oraz bez inwentarza są bardzo zróżnicowane, co zresztą znajduje wiele możliwych wyjaśnień: od podejrzania o splądrowanie grobu, poprzez przekonanie, że były to pochówki dzieci (potocznie uznawane za słabo wyposażane), po domysł o ich bliżej nieokreślonym stopniu zniszczenia.

Musiałoby tu dojść do wyjątkowego zbiegu okoliczności, w wyniku którego interweniujący konserwatorzy natrafili na takie właśnie groby. Dodatkowo naszą wątpliwość budzi jeszcze informacja o okuciu pochwy noża, z zachowanymi resztkami skóry. Byłby to jedyny wypadek odkrycia takiego zabytku na całym obszarze kultury wielbarskiej w okresie wczesnorzymskim. Sądzimy więc, że obydwie groby mogły być dużo młodsze, być może wczesnośredniowieczne, a wymienione okucie mogło się mieścić w grupie stosunkowo popularnych dla strefy Pomorza okuc, niekiedy w rozbudowanej postaci, zdobionych wzorami zoomorficznymi³². Wskazane

wej, mieliśmy w odniesieniu do interpretacji pochówku inhumacyjnego z miejscowości Krajenka w pow. złotowskim, gdzie również natrafiono na szkielet z fragmentami naczyń, ale w tym akurat wypadku również z całymi naczyniami³³. Nasze przypuszczenie osłabia co prawda brak wskazania na Sławianowo w monograficznym opracowaniu okuc pochew noży autorstwa Heinricha Knorra³⁴, ale skoro Marta Schmiedehelm nie dotarła do wszystkich zabytków z tego stanowiska, to mając w pamięci jego rzymską konotację H. Knorr mógł się po prostu tym znaleziskiem nie zainteresować. Przyjęcie takiej interpretacji miałyby dalsze konsekwencje. Otóż zebrana kolekcja starszych zabytków niekoniecznie musiałaby mieć związek z grobami inhumacyjnymi, a groby odkryte przypadkowo mogły być również wczesnośredniowieczne.

Sławianowo znajduje się w strefie C osadnictwa kultury wielbarskiej, którego początki intensywnego zasiedlenia wyznacza się, raczej zgodnie, na stadium B_{2a} okresu rzymskiego³⁵. Fibula oczkowata z kolekcji przejętej przez gdańskie muzeum wskazuje na funkcjonowanie miejsca grzebalnego w tej właśnie fazie. Natomiast fibula A.68 może stanowić przyczynek do obecnej w literaturze tezy, że zasiedlanie strefy C kultury wielbarskiej miało swój początek jeszcze u schyłku fazy B₁³⁶.

Wszystko jednak wskazuje na to, że obydwie groty złożone zostały do ziemi w czasie, kiedy strefa ta była jeszcze

³¹ Np. A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2011.

³² M. PIOTROWSKI 2005.

³³ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016, 120–121.

³⁴ H. KNORR 1938.

³⁵ R. WOŁĄGIEWICZ 1981, 85; A. KOKOWSKI 2006; 2011a, 156.

³⁶ Np. T. GRABARCZYK 1997, 69.

przez ludność kultury wielbarskiej niezasiedlona. Oczwistym jest więc pytanie o interpretację kulturową tych znalezisk. Jest ona o tyle trudna, że dla młodszego okresu przedrzymskiego i początku okresu rzymskiego z terenu po obydwu stronach środkowej Noteci znamy niewiele stanowisk.

Ryszard Wołągiewicz potrafił wskazać dla młodszego okresu przedrzymskiego w tej strefie tylko jedno stanowisko – z miejscowości Stobno, pow. czarnkowsko-trzcianecki³⁷; a na jego mapie obrazującej stan wiedzy o osadnictwie z fazy B₁ brak jakichkolwiek stanowisk³⁸. Henryk Machajewski w strefie nadnoteckiej umieścił pięć stanowisk, opisanych jako reprezentujące kulturę jastorfską (po północnej stronie Noteci są to: Biała, Kuźnica Żelichowska, pow. czarnkowsko-trzcianecki; po jej południowej stronie: Grzępy, Rosko, pow. czarnkowsko-trzcianecki i Jabłonowo, pow. pilski) oraz jedno z *elementami kultury lateńskiej* (Białośliwie, pow. pilski), leżące po północnej stronie Noteci³⁹. Obraz ten zmieniał się w przeciągu następujących po sobie lat⁴⁰, by doprowadzić do wyróżnienia skupienia stanowisk kultury jastorfskiej określonego jako „dolnonoteckie”⁴¹, w którym umieszczono już 11 stanowisk⁴². Skupienie to uzupełnia odkrycie cmentarzyska na stan. 26 w miejscowości Wyszyny, pow. chodzieski⁴³, ale również znaleziska niegdyś przechowywane w *Heimattmuseum* w Trzciance: Rychlik (*Carolina* vel *Karolina*), pow. czarnkowsko-trzcianecki, gdzie po zgłoszeniu odkrycia przez nauczyciela Naucka z udziałem F. Holtera ratowano grób z popielnicami opisany jako pochodzący z okresu lateńskiego⁴⁴; Kocię Wielki (*Groß Kotten Abbau*), pow. czarnkowsko-trzcianecki, stan. I, gdzie w nieokreślonym bliżej miejscu wykopaliska prowadził w 1928 roku Max Lange, odkrywając kamienną konstrukcję obiektu opisanego jako „germański”⁴⁵, a badania ponowiono 8 kwietnia 1930 roku odkrywając podobny obiekt określony przez Holtera jako „burgundzki”⁴⁶; Niekursko (*Niekosken*), pow. czarnkowsko-trzcianecki, stan. III, gdzie w 1934 roku mieszkaniec tej miejscowości Kleue uratował na swoim polu skorupy z ornamentem meandra⁴⁷.

³⁷ W 1977 roku znajdujące się w tej strefie stanowiska badacz ten był jeszcze skłonny przypisywać kulturze przeworskiej (R. WOŁĄGIEWICZ 1979, 63; 1983, ryc. 5).

³⁸ R. WOŁĄGIEWICZ 1986, 315 nr 72, mapa 1, 2.

³⁹ H. MACHAJEWSKI 1986, 297–298, mapa 2.

⁴⁰ H. MACHAJEWSKI 2004, ryc. 1.

⁴¹ U MILENY TESKI (2017) jako *dolnonoteckie nad środkową Notecią*.

⁴² A. MICHAŁOWSKI 2006.

⁴³ R. BARTKOWIAK 2017, 78–79; M. TESKA 2017, 41–42 (na mapach – ryc. 6 i 7 – z oznaczeniem „?”).

⁴⁴ C. SCHULZ 1930, 65.

⁴⁵ C. SCHULZ 1929, 59.

⁴⁶ C. SCHULZ 1931.

⁴⁷ C. SCHULZ 1935, 130.

Poza osią rzeki Gwdy, wpadającej do Noteci na wysokości Piły, na wschód od niej, nie zarejestrowano żadnych stanowisk tej kultury.

Nasze dotychczasowe ustalenia, prowadzone na podstawie analizy doniesień prasowych, pozwoliły na wskazanie przynajmniej pięciu dalszych, nieznanych dotąd stanowisk z młodszego okresu przedrzymskiego, leżących po północnej stronie doliny Noteci (Batorowo/*Battrow*, pow. złotowski; Ostrowiec/*Segemühl* i Rudki/*Hoffstädt*, pow. walecki; Piła/*Schneidemühl*, stan. B i D)⁴⁸. Interpretacja ich przynależności kulturowej budzi jednak daleko idące wątpliwości, chociaż w notatkach przypisuje się im określenie „burgundzkie”⁴⁹. Przypominamy też niedostrzeżone przez R. Wołągiewicza i A. Michałowskiego stan. 8 ze Złotowa, pow. złotowski, gdzie w kontekście materiałów „późnopomorskich” znaleziono grot oszczepu⁵⁰, odpowiadający typowi M/5 Łuczkiwicz⁵¹, a więc dowodnie z młodszego okresu przedrzymskiego. No i w końcu najbardziej efektowne odkrycie datowane na czasy przed narodzeniem Chrystusa, w postaci imponującej budowli halowej⁵² badanej przez F. Holtera wiosną 1937 roku na przedmieściu Piły – *Bergenhorst* (Lisikierz) (Ryc. 1 – widać tutaj rzeczywisty plan budowli kreślony w terenie w dużej skali)⁵³. Stanowisko zostało pominięte na mapie w opracowaniu podsumowującym wiedzę o kulturze jastorfskiej w Wielkopolsce, chociaż omówione w tekście⁵⁴. Nic nie wiemy na temat znalezisk, na podstawie których określono czas powstania budowli, ale istnieje uzasadnione podejrzenie, że dla pozostałości jej konstrukcji nośnej uzyskano daty dendrologiczne⁵⁵. Można stwierdzić, że taki typ budowli charakterystyczny jest dla kultury jastorfskiej⁵⁶. W kulturze przeworskiej⁵⁷ i w kręgu kultur gockich⁵⁸ pojawia się on dopiero w młodszym i późnym okresie rzymskim⁵⁹. Fragment budowli

⁴⁸ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016, 566.

⁴⁹ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016, 46–47, 91, 166–167, 175–176, 178–180.

⁵⁰ A. KOKOWSKI 1976, ryc. 3; 2011a, 319.

⁵¹ P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 128–129.

⁵² T. MAKIEWICZ 2000, ryc. 2.

⁵³ Dzięki uprzejmości Pana dr. Jarosława Roli z Muzeum Okręgowego w Pile otrzymaliśmy kopie kilku fotografii z wykopalisk F. Holtera, zamieszczonych w dodatku do gazety „Leipziger Zeitung” (z maja 1937 roku) – za co serdecznie dziękujemy.

⁵⁴ A. MICHAŁOWSKI 2006, 195, ryc. 1.

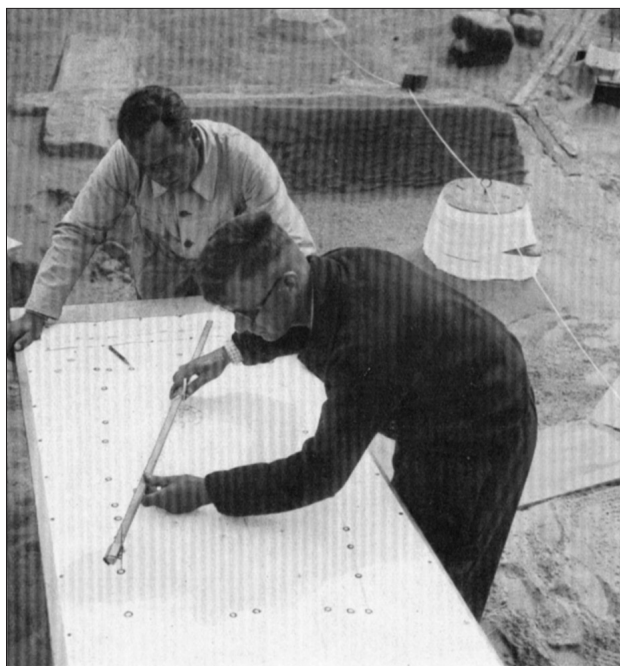
⁵⁵ A. KOKOWSKI 2017a, 868; 2017b, 315–317.

⁵⁶ Np. H.-J. NÜSSE 2014.

⁵⁷ A. MICHAŁOWSKI 2011, 211–221.

⁵⁸ A. KOKOWSKI 1998.

⁵⁹ Do najstarszych pretenduje odkrycie naziemnego budynku słupowego na stan. 5 w Tarkawicy w pow. lubartowskim, wchodzącego w skład zagrody kultury przeworskiej ze środkowego okresu rzymskiego, tj. fazy B₂/C₁ (bibliografia do tego odkrycia – A. KOKOWSKI 2019c, 144 nr 8). Pozwala ono sądzić, że brak takich budowli ze starszego okresu rzymskiego może być wynikiem stosowanej metody wykopaliskowej.

Ryc. 1. Wykopaliska w Piłę-Lisikierzu (*Schneidemühl-Bergenhorst*) na fotografii z dodatku ilustrowanego do „Leipziger Zeitung” (maj 1937)

Fig. 1. Excavation in Piła-Lisikierz (*Schneidemühl-Bergenhorst*) on a photograph from an illustrated supplement to “Leipziger Zeitung” (May 1937)

podobnej do tej z Piły-Lisikierza odsłonięto też na stan. 129 w leżącej niedaleko Piły miejscowości Wapniarnia, gm. Trzcianka w pow. czarnkowsko-trzcianeckim⁶⁰.

Powyższą listę uzupełnić należy jeszcze o odkrycia z miejscowości Błękwit (*Blankwitt*), stan. 4, pow. złotowski (cmentarzysko na polu Menninga)⁶¹; Bługowiec (dziś część wsi Bługowo – *Seehof*), pow. złotowski (grób?)⁶²; Buntowo (*Seefeld*), stan. 4, pow. złotowski (osada)⁶³; Debrzno Wieś (*Dobrin*), stan. A, pow. złotowski (niepewne, domniemane znaleziska uzbrojenia)⁶⁴; Głubczyn (*Glabshin*), stan. I, pow. złotowski (grób „burgundzki”)⁶⁵; Żeleźnica (*Hammer*), pow. złotowski, z dwoma naczyniami z grobów, w tym jednym grupy I/K według Anny Strobin, co pozwala datować je na fazy A₂–A₃⁶⁶.

Być może z tym horyzontem czasowym należy kojarzyć również odkrycie z miejscowości Krzyż (*Kreutz*),

pow. czarnkowsko-trzcianecki. Związana jest z nim nieco dwuznaczna informacja o tym, że w miejscu określonym jako *Abfluß des Kaisersees* znaleziono dwa żelazne grotty oszczepów oraz małe naczynie, które do muzeum w Trzciance zostały wypożyczone z tamtejszej szkoły podstawowej. Mogą one pochodzić z młodszego okresu przedrzymskiego, ale równie prawdopodobnie ze starszego okresu rzymskiego⁶⁷. Ta sama uwaga odnosi się do odkrycia z miejscowości Radolin, pow. czarnkowsko-trzcianecki (*Radolin, Netzekreis*), gdzie miejscowy nauczyciel o nazwisku Fabian znalazł żelazny grot włóczni opisany po prostu jako *germanisch*⁶⁸. Żelazny grot znaleziono również w niewiadomym miejscu na terenie miejscowości Trzcianka (*Schönlanke*), pow. czarnkowsko-trzcianecki – miejscowemu muzeum ofiarował go *Konsistorialrat* Messberge⁶⁹.

Wracając do kolekcji zabytków ze Sławianowa zauważyć należy, że obecność uzbrojenia raczej wyklucza ich przynależność do kultury jastorfskiej. Pokusa przypisania stanowiska kulturze oksywijskiej wydaje się być też ryzykowna, chociażby z racji dużej odległości od zasadniczego skupienia jej stanowisk⁷⁰, niemniej grot ze Złotowa, stan. 8, informacje o elementach uzbrojenia z Debrzna Wsi i naczyniach z Żeleźnicy mogą świadczyć o penetracji obszaru zachodniej Krajny przez tę ludność.

Mniej prawdopodobne wydaje się przypisanie tych znalezisk kulturze przeworskiej, której terytorium odsunięte było stosunkowo daleko na południe.

Można więc zaryzykować tezę, że po obu stronach doliny środkowego biegu Noteci w młodszym okresie przedrzymskim i wczesnym okresie rzymskim istniała, z punktu widzenia archeologii, strefa „ziemi niczyjej”. Znajdowała się ona pomiędzy obszarem osadnictwa kultury przeworskiej i terytorium kultury oksywijskiej (Ryc. 2), później kultury wielbarskiej. Należy tutaj przywołać istotną obserwację, że pojawienie się kultury przeworskiej w północnej Wielkopolsce w fazie A₂ ma jednak bardziej charakter intensywnej penetracji niż budowania stabilnego osadnictwa, co widać w fazie A₃, kiedy ono tutaj właściwie zanika⁷¹. Zauważył to już K. Godłowski, który nie liczne stanowiska z jej północnej i zachodniej części (do wysokości ujścia Gwdy do Noteci na wschodzie) określał konsekwentnie jako o *niepewnej przynależności kulturowej*⁷². Zobrazowanie zasięgów trzech głównych zjawisk kulturowych interesującego nas przedziału czasowego⁷³

⁶⁰ H. MACHAJEWSKI 2003, 309–312. A. MICHAŁOWSKI (2006, ryc. 1 nr 40) zaznaczył je na mapie w skupieniu górnonoteckim (mniej więcej w powiecie inowrocławskim), natomiast w tekście (2006, 189) wymienił już z prawidłową lokalizacją.

⁶¹ A. KOKOWSKI 2011a, 322–323.

⁶² A. KOKOWSKI 2011a, 323.

⁶³ J. OLCZAK, K. SIUCHNIŃSKI 1966, 141–145.

⁶⁴ A. KOKOWSKI 2011a, 326.

⁶⁵ A. KOKOWSKI 2011a, 328.

⁶⁶ A. STROBIN 2011, 24, tab. 3; A. KOKOWSKI 2011a, 339, ryc. 288.

⁶⁷ Por. C. SCHULZ 1933, 144.

⁶⁸ R. HESSLER 1926, 62.

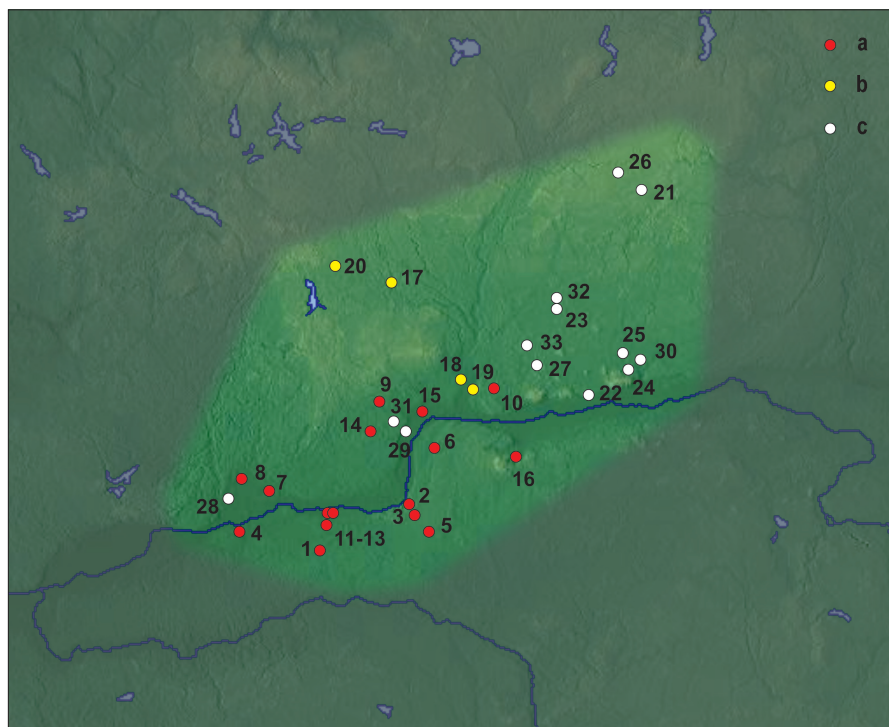
⁶⁹ C. SCHULZ 1931, 72.

⁷⁰ Por. R. WOŁĄGIEWICZ 1986, mapa; P. ŁUCZKIEWICZ 2018.

⁷¹ A. MICHAŁOWSKI 2008, 98–99.

⁷² K. GODŁOWSKI 1985, 161, 165, mapy 1–3.

⁷³ W tym miejscu należy się odnieść do dość kuriozalnej mapy opublikowanej przez ANDRZEJA MICHAŁOWSKIEGO (2008, ryc. 19), mającej

Ryc. 2. Stanowiska z młodszego okresu przedrzymskiego w strefie środkowej doliny Noteci między Drawą i Łobzonką (dla stanowisk odkrytych przed 1945 rokiem podano też nazwy niemieckie). Kultura jastorfska (a), być może kultura jastorfska (b), stanowiska z młodszej części młodszego okresu przedrzymskiego (c).

Fig. 2. Sites from the Late Pre-Roman Period in the central zone of the Noteć valley between Drawa and Łobzonka (German names are also given for sites discovered before 1945). Jastorf Culture (a), possibly Jastorf Culture (b), sites from the younger stage of the Late Pre-Roman Period (c).

1. Biała (*Behle*), stan./site 1; 2. Czarnków (*Czarnikau*), stan. „villa Ulmensteina”/site *Villa von Ulmenstein*; 3. Czarnków (*Czarnikau*), okolica/vicinity; 4. Drawsko (*Dratzig*), stan./site 1; 5. Grzępy, stan./site 1; 6. Jabłonowo (*Jablonowo*); 7. Kocień Wielki (*Groß Kotten-Abbau*); 8. Kuźnica Żelichowska (*Selchowhammer*), stan./site 1; 9. Niekursko (*Niekosken*), stan./site III; 10. Piła-Lisikierz (*Schneidemühl-Bergenhorst*); 11–13. Rosko stan./site 4, 5, 7; 14. Rychlik (*Carolina vel Karolina*); 15. Wapniarnia, stan./site 129; 16. Wyszyny, stan./site 26; 17. Ostrowiec (*Segemühl*); 18.19. Piła (*Schneidemühl*), stan./site B, D; 20. Rudki (*Hoffstädt*); 21. Batorowo (*Battrow*); 22. Białośliwie (*Weißenhöhe*); 23. Błękwit (*Blankwitt*), stan./site 4; 24. Bługowiec (*Blugowo – Seehof*); 25. Buntowo, stan./site 4; 26. Debrzno Wieś (*Dobrin*), stan./site A; 27. Głubczyn (*Glabschin*), stan./site I; 28. Krzyż (*Kreutz*); 29. Radolin (*Radolin*); 30. Sławianowo (*Slawianowo vel Steinmark*); 31. Trzcianka (*Schönlanke*); 32. Złotów, stan./site 8; 33. Żeleźnica (*Hammer*)

pokazuje z całą mocą nie tylko ich wzajemne odizolowanie, ale również ogrom nieobjętej przez nie strefy⁷⁴.

Z interesującego nas tu obszaru znane są materiały świadczące o przenikaniu wzdłuż doliny Noteci przedstawicieli różnych kultur, w tym wymienionej wyżej

ludności kultury jastorfskiej. Wskazany region utrzymał taki status do momentu pojawienia się kultury wielbarskiej⁷⁵, czego przykładem są niezwykle ciekawe inhumacyjne pochówki z bronią złożone w łodziach, z miejscowości Walkowice, pow. czarnkowsko-trzcianecki⁷⁶, które również trudno jednoznacznie, kulturowo zinterpretować.

Tak więc groty ze Sławianowa muszą pozostać w dalszym ciągu kulturowo niezdefiniowane.

Ten sam artykuł z „Oder-Zeitung” informuje o jeszcze dwóch interesujących znaleziskach: depozycie przedmiotów brązowych ze Starego Gronowa (gm. Debrzno, pow. człuchowski, woj. pomorskie) i interesujących grotach

obrazować obszar Wielkopolski zasiedlony przez kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim, której zasięg wyznaczył on daleko na północ od Noteci, mniej więcej do wysokości Krajanki (czyli całą południową część Krajny). Autor w opisie mapy przypisuje jej treść HENRYKOWI MACHAJEWSKIEMU (1980), który zamieścił podobną mapę, ale obrazującą generalny stan zasiedlenia tego regionu w młodszym okresie przedrzymskim, uwzględniającą wszystkie (sic!) zjawiska kulturowe, w tym – co wynika z tekstu – również jastorfskie i nieopisane kulturowo z młodszego okresu przedrzymskiego (H. MACHAJEWSKI 1980, 49, 51, ryc. 1).

⁷⁴ A. KOKOWSKI 2003, ryc. 1, 12, 17; 2004, ryc. 1, 6; 2005, mapy 4, 7, 9.

⁷⁵ R. WOŁĄGIEWICZ 1979.

⁷⁶ E. GAJDA 2006.

kościanych z cmentarzyska kultury łużyckiej w Stobnie (gm. Trzcianka, pow. czarnkowsko-trzcianecki, woj. wielkopolskie):

In der Neubaugrube eines Bauern in Grunau, ebenfalls im Kreise Flatow, kam ein höchst bemerkenswerter Hortfund der älteren Bronzezeit an den Tag. Im Beisein des Landrats Dr. Ackmann wurde vom Staatlichen Vertrauensmann Museumsdirektor Dr. Holter-Schneidemühl die Untersuchung des Fundes an Ort und Stelle vorgenommen. Es handelt sich hier um einen typischen Depot- oder Verwahrfund. Das ist eine Art von Funden, bei denen eine Vielzahl von Gegenständen einheitlicher oder verschiedener Art in der Erde unter Steinen oder aber in Brunnen und Quellen – bei Weihgaben meist in Mooren – auf einem Fleck beieinander niedergelegt wurden.

Man kennt verschiedene Gründe, die zu solcher Ablage führten, so z. B. sogenannte Gießerrunde, wo zerbrochene, unbrauchbare Sachen zum Einschmelzen gesammelt worden sind. In diesem Falle scheint es sich um einen solchen Gießerdepotfund zu handeln, wie die Barrenringe (acht Stück enthielt der Fund), die zerbrochenen Armbergen und das Tüllenbeil, das am oberen Ende einen Gußfehler aufweist, zeigen.

Der Fund läßt sich in seiner schönen Geschlossenheit an das Ende der zweiten Periode der Bronzezeit setzen, das heißt in die Zeit um 1500 v. Chr.

*

Unerhörte Neufunde für die Grenzmark und weit darüber hinaus hat der Stöwener Illyrierfund (Netzekreis) gebracht. Und zwar fanden sich nach der nun abgeschlossenen Untersuchung in den Knochenresten der Männerurne zwei Knochenpfeilspitzen von bisher unbekannter Bauart. Die weidenblattförmigen, mit Pfeilschwänzen versehenen schlanken Knochenpfeilspitzen staken in einem kleinen Schaftdorn im hölzernen Pfeilschaft, der natürlich vergangen ist. Da der Dorn konisch zugespitzt war, mußte die Pfeilspitze nach dem Auftreffen im Wildkörper oder beim Kampf im Körper des Feindes stecken bleiben.

W tłumaczeniu:

„W wykopie budowlanym rolnika ze Starego Gronowa, położonego również w powiecie złotowskim, odkryty został imponujący depozyt ze starszej epoki brązu. W obecności starosty, dr. Ackmanna, państwowego męża zaufania, dyrektor muzeum dr Holter (Piła) na miejscu rozpoczął badanie znaleziska. Mamy tu do czynienia z typowym znaleziskiem gromadnym względnie zbiorowym, gdzie w jednym miejscu (w ziemi pod kamieniami lub też w studniach bądź źródłach – w wypadku darów wotywnych przeważnie na bagnach) złożone są liczne przedmioty tego samego lub różnego rodzaju.

Znane są różne powody powstawania takich składów – tzw. skarb odlewców jest np. pozostałością gromadzenia w jednym miejscu rozbitych, niepotrzebnych rzeczy, przeznaczonych do przetopienia. Z takim właśnie skarbem mamy chyba do czynienia w tym przypadku, bowiem w jego skład wchodzi bransolety sztabkowate (osiem sztuk), rozbite ochraniacze ramienia oraz siekiera tulejkowata, wykazująca w górnej części skazę odlewniczą.

Zwarty charakter znaleziska pozwala datować je na koniec drugiego okresu epoki brązu, czas około roku 1500 przed Chr.

*

Niezwykłych znalezisk iliryskich, których znaczenie wykracza dalece poza tereny Marchii Granicznej, dokonano w Stobnie (powiat notecki). W toku zakończonego już badania w pozostałościach kości męskiej urny odkryto mianowicie dwa kościane, smukłe groty strzały o nieznanym jak dotąd konstrukcji. Mają one kształt liścia wierzbowego i zaopatrzone są w ogonki. Tkwiły w małym trzpieniu osadzonym na drewnianym (oczywiście niezachowanym) promieniu strzały. Ponieważ trzpień miał stożkowy koniec, grot strzały po trafieniu tkwił w ciele czy to zwierzęcia czy też przeciwnika.”

Odkrycie z miejscowości Stare Gronowo należy datować, z uwagi na obecność siekierki tulejkowatej, na młodszą część epoki brązu. Nie widnieje ono jednak w żadnym wykazie znalezisk gromadnych z tej epoki, ani w katalogu siekier tulejkowatych⁷⁷, stąd należy publikację informacji w prasie uznać za wprowadzającą to ważne odkrycie do obiegu naukowego po raz pierwszy. Sam depozyt nie dotrwał do naszych czasów, być może pogrzebany w gruzach pilskiego muzeum krajowego lub ewakuowany w nieznanym miejscu z częścią zbiorów jeszcze przed zakończeniem wojny⁷⁸.

Podobnie ma się rzecz z cmentarzyskiem kultury łużyckiej z miejscowości Stobno. Katalogi nekropoli łużyckich, konstruowane głównie przez Tadeusza Malinowskiego⁷⁹, nie zawierają żadnych informacji na jego temat. Natomiast również dzięki prasie wiemy o innym

⁷⁷ E. SPROCKHOFF 1956; J. KUŚNIERZ 1998; W. BLAJER 2013.

⁷⁸ A. KOKOWSKI 2019b, 133. Interesującą informację na temat ewakuacji pilskich zbiorów z listopada 1944 roku przytaczają, za naocznym świadkiem, Hubertem Berntem, JADWIGA i ROBERT KRASZCZUKOWIE (2021, 19). Sprawa dotyczy odkryć z Krępska, pow. człuchowski (epoka brązu i okres rzymski), dokonanych w trakcie budowy umocnień wojennych. Muzeum w Pile zabytków nie przyjęło, gdyż było zajęte przewożeniem swoich zbiorów. Informacja ta potwierdza dotychczasowe przypuszczenia (wskazane w cytowanym artykule A. KOKOWSKIEGO), że wbrew temu co sądzono wcześniej, w 1945 roku zbombardowano praktycznie prawie puste *Landesmuseum Schneidemühl*. Tak więc los pilskich zbiorów nadal pozostaje kwestią otwartą.

⁷⁹ T. MALINOWSKI 1961.

odkryciu, dokonany najprawdopodobniej na tym samym cmentarzysku⁸⁰. Był to grób z niecodziennie bogatym wyposażeniem, na które składały się trzy naczynia (opisane jako popielnice) i 11 innych, niestety nie sprecyzowanych przedmiotów – w jednej z popielnic miała być tulejka z brązowej blachy, uznana za ozdobę kosmyka włosów⁸¹. Niewykluczone jednak jest, że groty opisane w notatce z „Oder-Zeitung” znalezione zostały w jednej z trzech popielnic wymienionych w „Woldenberger Ostmärkische Zeitung”. Równie możliwe jest też, że grób z grocikami odkryty został dopiero w trakcie interwencji F. Holtera, mającej miejsce tuż po zgłoszeniu odkrycia dokonanego podczas prac budowlanych.

Przytoczona i analizowana notatka jest istotna także dla określenia skali i zakresu aktywności terenowej F. Holtera. Ustalono już, że starał się on zrealizować dwie kampanie wykopaliskowe rocznie. W roku 1937 pierwsza z nich, nagłośniona w mediach, prowadzona była na dużą skalę wiosną w Pile (Lisikierzu)⁸²; w jej trakcie odkryto wspomnianą wyżej budowlę halową z czasów przed n. Chr. Druga kampania miała miejsce w sierpniu w Sławianowie. Interwencje na dwóch stanowiskach z epoki brązu zwiększyłyby liczbę doraźnych działań Holtera do dziewięciu, a cały rozpoznany dorobek działalności jednego profesjonalnego archeologa w prowincji urósłby do 37 interwencji i 15 dłuższych akcji wykopaliskowych⁸³.

Podsumowując – przytoczona notatka prasowa przynosi w miarę precyzyjne informacje o trzech nieznanach dotąd odkryciach. Są one istotne dla dopełnienia obrazu dziejów obszaru, na jakim ich dokonano, zarówno w epoce brązu, jak i w starszym okresie rzymskim. Około 60% publikacji z „Oder-Zeitung” donosi o znaleziskach, które nigdy nie trafiły do obiegu naukowego. Znacząca ich część ma podobną rangę, co omówione wyżej odkrycia ze Sławianowa, Starego Gronowa i Stobna. Pozwalają one również w innym świetle dostrzec i ocenić dotychczas obowiązujące ustalenia na temat osadnictwa w strefie nadnoteckiej w młodszym okresie przedrzymskim i w starszym okresie rzymskim.

LITERATURA

BARTKOWIAK R. 2017: *Najnowsze odkrycia archeologiczne na terenie nadleśnictwa Sarbia*, [w:] A. Michałowski et alii (red.), *Archeologia sarbskich lasów*, Sarbia, 73–81.
BLAJER W. 2013: *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków.

⁸⁰ „Woldenberger Ostmärkische Zeitung” z 5 sierpnia 1937 roku.

⁸¹ A. KOKOWSKI, W. NIEMIROWSKI 2016, 250–251.

⁸² A. KOKOWSKI 2017b, 315–317.

⁸³ A. KOKOWSKI 2017a, 870, tab. 2; 2017b, tab. 3.

Nasze badania doprowadziły do następujących wniosków:

1. W Sławianowie mamy do czynienia z nekropolą kultury wielbarskiej z początkowej fazy kolonizacji strefy C;
2. Nie można wykluczyć, że na terenie miejscowości istniały dwie nekropole kultury wielbarskiej;
3. Postawiliśmy znak zapytania przy określeniu kulturowym pochówków inhumacyjnych odsłoniętych w roku 1907, podważając ich wielbarską interpretację;
4. Udowodniliśmy, że groty znalezione w Sławianowie przed rokiem 1907 nie są elementami uzbrojenia kultury wielbarskiej;
5. Wprowadziliśmy do obiegu nieznane dotąd informacje o skarbie z późnej epoki brązu ze Starego Gronowa i cmentarzysku kultury łużyckiej w Stobnie;
6. Wykazaliśmy ponownie, że środkowy odcinek doliny Noteci jest ciągle nierozpoznaną strefą kulturową o niezwykle atrakcyjnym potencjale poznawczym, szczególnie dla czasów pomiędzy zanikiem kultury pomorskiej a momentem zasiedlenia jej przez ludność kultury wielbarskiej.

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Instytut Archeologii UMCS
Plac Marii Curie Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
berig1@gazeta.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7275-4395>

Dr Wieńczysław Niemirowski
Katedra Germanistyki UMCS
Plac Marii Curie Skłodowskiej 4a
20-031 Lublin
wienczyslaw.niemirowski@poczta.umcs.lublin.pl
<https://orcid.org/0000-0003-0755-6450>

Received: 22.07.2020 / Revised: 26.10.2020 / Accepted: 3.02.2021

BLUME E. 1912: *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, I Teil: Text*, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
BLUME E. 1915: *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, II Teil: Material* (red. M. Schultze), Mannus-Bibliothek 14, Würzburg.
ENGEL C., LA BAUME W. 1937: *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preußenland*, Königsberg.
GAJDA E. 2006: *Grobyszkietowe w łodziach wyposażone w broń z wczesnego okresu rzymskiego odkryte w Walkowicach*,

- gmina Czarnków, [w:] H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośrednio-wiecznych szlaków handlowych*, Poznań, 231–236.
- GAŁĘZOWSKA A. 2007: *Obrządek pogrzebowy kultury wielbarskiej w Wielkopolsce*, [w:] M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrówek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”*, Białe Błota, 17–19 maja 2000 r., „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica” 25, 155–234.
- GODŁOWSKI K. 1985: *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przed-rzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.
- GOERKE O. 1918: *Der Kreis Flatow. In geographischer, naturkundlicher und geschichtlicher Beziehung dargestellt*, Flatow.
- GRABARCZYK T. 1983: *Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim*, Wrocław.
- GRABARCZYK T. 1997: *Kultura wielbarska na Pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim*, Prace Komisji Archeologicznej 9, Łódź.
- GRUNWALD S. 2019: [rec.] Andrzej Kokowski / Więczyśław Niemirowski, *Na tropie zaginionych odkryć. Archeologia w świetle doniesień prasowych z dawnej prowincji Grenzmark – Posen-Westpreußen. Auf den Spuren von verlorenen Entdeckungen. Die Archäologie im Spiegel der Presse der ehemaligen Provinz Grenzmark – Posen-Westpreußen. Lublin 2016*, „Germania” 96 (2018), 473–477.
- HAHULA K., WOŁĄGIEWICZ R. 2001: *Grzybnica. Ein Gräberfeld mit Steinkreisen der Wielbark-Kultur in Pommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica VIII, Warszawa-Koszalin.
- HESSLER R. 1925: *Vorgeschichtliches aus der Grenzmark*, „Ost-deutsche Monatshefte” 5/10, 892–912.
- HESSLER R. 1926: *Die Gesellschaft für Heimatforschung und Heimatpflege im Netzekreis e.V und das Heimatmuseum in Schönlanke*, Heimatkalender für den Netzekreis 5, Schönlanke, 52–65.
- HOLTER F. 1931: *Arbeit mit an der Erforschung der Vorgeschichte der Provinz, „Züllichauer”* Nachrichten, 13.11.1931.
- JAHN M. 1916: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.
- JUGA-SZYMAŃSKA A., SZYMAŃSKI P. 2011: *Kommentar der Redaktion*, [w:] M. Schmiedehelm, *Das Gräberfeld am Jaskowska-See in Masuren. Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Eisenzeit*, Warszawa, 239–292.
- JUGA-SZYMAŃSKA A., SZYMAŃSKI P. 2018: *Zabytki z Kreis Flatow w kartotece Marty Schmiedehelm*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin*, tom II, Lublin, 308–319.
- KACZANOWSKI P., ZABOROWSKI J. 1988: *Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, tom I, Lublin, 221–239.
- KNORR H. 1938: *Die slawischen Messerscheidenbeschläge*, „Mannus” 30, 479–546.
- KOKOWSKI A. 1976: *Badania sondażowe w Złotowie (stan. 8), w woj. pilskim*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne” 6, 133–138.
- KOKOWSKI A. 1997: *Dzieje zainteresowań starożytnościami na terenie byłego powiatu złotowskiego*, [w:] H. Piszczek (red.), *Złotów na pograniczu dwóch kultur. Materiały z sesji popularnonaukowej z okazji 35-lecia działalności Muzeum Ziemi Złotowskiej*, Nakło-Złotów, 9–56, 89–100.
- KOKOWSKI A. 1998: *Zur Frage so genannter „großer Häuser“ in Mittel- und Osteuropa*, [w:] A. Leube (red.), *Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*, Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte 2 = Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50, Berlin, 14–24.
- KOKOWSKI A. 2003: *Die Przeworsk-Kultur – ein Völkerverband zwischen 200 vor Chr. und 375 nach Chr.*, [w:] A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Die Vandalen – die Könige, die Eliten, die Krieger, die Handwerker*, Nordstemmen, 77–184.
- KOKOWSKI A. 2004: *Kultura przeworska – zarys dziejów*, [w:] J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Katalog wystawy*, Lublin-Warszawa, 25–85.
- KOKOWSKI A. 2005: *Starożytna Polska. Od trzeciego stulecia przed Chrystusem do schyłku starożytności*, Warszawa.
- KOKOWSKI A. 2006: *Krajna Złotowska w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, [w:] W. Nowakowski et alii (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”*, Koszalin 28–29 października 2005, Koszalińskie Zeszyty Muzealne, Seria A: *Studia Archaeologica Pomeranica*, tom II, Koszalin, 127–142.
- KOKOWSKI A. 2011a: *Przygoda z archeologią, czyli najstarsze dzieje Krajny Złotowskiej (do czasów lokacji miasta Złotowa)*, Warszawa.
- KOKOWSKI A. 2011b: *Kreismuseum Flatow (Złotów) – Provinzmuseum Schneidemühl (Piła). Nieznane dzieje archeologicznych zbiorów muzealnych w dawnej prowincji Grenzmark Posen-Westpreussen*, FAP 47, 345–363.
- KOKOWSKI A. 2012: *W sprawie cmentarzyska z kręgami kamiennymi w Krępsku, w pow. człuchowskim*, [w:] J. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Zielona Góra, 77–84.
- KOKOWSKI A. 2016: *Robert Liebig – archeolog amator z Wielkopolski / Ein Amateurarchäologe aus Großpolen*, Lublin.
- KOKOWSKI A. 2017a: *Friedrich Holter – ein fast vergessener Prähistoriker*, [w:] B.V. Eriksen et alii (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts / Interaction without*

borders Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century, Schleswig, 863–876.

- KOKOWSKI A. 2017b: *Z badań nad historią wielkopolskiej archeologii*. Dr Friedrich Holter, FAP 53, 303–330.
- KOKOWSKI A. 2018a: *Ein Griffzungenschwert von Kraśnik (Kratznick) bei Choszczno (Arnswalde) in Polen. Entdeckt – vergessen – wiederentdeckt (auf den Spuren verlorener Museumsbestände)*, „Archäologisches Korrespondenzblatt” 48/1, 39–56.
- KOKOWSKI A. 2018b: *Berichte in der Tagespresse als wissenschaftliche Informationsquelle zu archäologischen Entdeckungen*, „Acta Praehistorica et Archaeologica” 50, 385–406.
- KOKOWSKI A. 2019a: *Rekonstruktion von Quellen zur Erforschung der Vor- und Frühgeschichte auf der Grundlage von Presseberichten und Flugschriften am Beispiel der Provinz Grenzmark Posen-Westpreußen und ihrer Randgebiete*, „Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie – Jahresbericht 2017”, 68.
- KOKOWSKI A. 2019b: *Najstarsze wyobrażenie złotowskiej Góry Żydowskiej*, [w:] M. Chołodowska et alii (red.), *Kalendarz złotowski 1370–2020*, Złotów, 133–140.
- KOKOWSKI A. 2019c: *„Erstes Ende” der Przeworsk-Kultur im Lublinerland*, AAC LIV, 129–158.
- KOKOWSKI A., NIEMIROWSKI W. 2016: *Na tropie zaginionych odkryć. Archeologia w świetle doniesień prasowych z dawnej prowincji Grenzmark – Posen-Westpreußen / Auf den Spuren von verlorenen Entdeckungen. Die Archäologie im Spiegel der Presse der ehemaligen Provinz Grenzmark – Posen-Westpreußen*, Lublin.
- KOKOWSKI A., NIEMIROWSKI W. 2020: *Soldin / Myslibórz. Nieznane z dziejów muzeum i archeologii dawnego powiatu mysliborskiego w okresie międzywojennym*, [w:] A. Kasprzak, A. Kuczkowski, M. Krzypkowski (red.), *Archaeologia – Pomeranica – Musealia. Studia z okazji 80. urodzin Ignacego Skrzypka*, Koszalin, 545–570.
- KOKOWSKI A., NIEMIROWSKI W. 2021: *‘Eine Silbermünze...’ (‘A silver coin...’) – or on Coins in a Newspaper*, [w:] R. Chowaniec, R. Ciołek (wyd.), *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of His 65th Birthday*, Wiesbaden, 217–224.
- KRASZCZUK J., KRASZCZUK R. 2021: *Przyczynki do prehistorii Krępska*, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 12, 16–27.
- KUŚNIERZ J. 1998: *Die Beile in Polen III (Tüllenbeile)*, Prähistorische Bronzefunde IX/21, Stuttgart.
- LACHOWICZ F.J. 1964: *Pomorze środkowe w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich*, [w:] A. Sikora (red.), *Z pradziejów Pomorza Środkowego*, Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna 13, Warszawa, 67–97.
- LACHOWICZ F.J. 1975: *Podokres późnolateński i okres wpływów rzymskich (ok. 125 r. p.n.e. do 325 r. n.e.)*, [w:] M. Sikora (red.), *Pradzieje Pomorza Środkowego*, Biblioteka Słupska 26, Poznań, 87–121.
- LEUBE A., HEGEWISCH M. 2002: (red.) *Prähistorie und Nationalismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945*, Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte 2, Heidelberg.
- LUCZKIEWICZ P. 2006: *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, Archaeologia Militaria II, Lublin.
- LUCZKIEWICZ P. 2018: *Fragen zur Oksywie-Kultur. Oder: über die Katze von Cheshire, die langsam verschwindet, bis nichts mehr als ein Grinsen übrigbleibt*, [w:] A. Michałowski, J. Schuster (red.), *Kulturkonzepte und konzipierte Kulturen. Aussagemöglichkeiten und Grenzen einer systematischen Erfassung archäologischer Funde des eisenzeitlichen Mittel- und Nordeuropas. Akten des Internationalen Colloquiums anlässlich des 100. Jahrestages des Erscheinens des Fundkataloges von Erich Blume im Jahr 1915. Puszczkowo 2015, 6.–9. Mai*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 23, Bonn, 27–50.
- MACHAJEWSKI H. 1980: *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, FAP XXIX (1978), 49–64.
- MACHAJEWSKI H. 1986: *Stan badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce*, [w:] K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce. Materiały z konferencji, Kraków, 14–16 listopad 1984*, Kraków, 269–298.
- MACHAJEWSKI H. 2003: *Wapniarnia, wielokulturowe stanowisko nr 129, gm. Trzcianka, pow. czarnkowsko-trzcianecki, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w latach 1999–2000*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 6, 308–323.
- MACHAJEWSKI H. 2004: *Kilka uwag wprowadzenia*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, Poznań, 7–12.
- MACHAJEWSKI H. 2013: *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVIII, Warszawa-Szczecin-Gdańsk.
- MAKIEWICZ T. 2000: *Nieznane odkrycie wielkiego domu halowego z późnego okresu przedrzymskiego w Pile*, [w:] W. Chudziak (red.), *Źródła archeologiczne i ich treści*, „Archaeologia Historica Polona” 8, 297–305.
- MALINOWSKI T. 1961: *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, tom I–II, Warszawa.
- MĄCZYŃSKA M. 2011: *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, BerRGK 90 (2009), 7–482.
- MICHAŁOWSKI A. 2006: *Kultura jastorfska w Wielkopolsce północnej*, [w:] H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*, Poznań, 183–199.
- MICHAŁOWSKI A. 2008: *Okres przedrzymski w Wielkopolsce*, [w:] H. Machajewski (red.), *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, Poznań, 87–105.
- MICHAŁOWSKI A. 2011: *Budownictwo kultury przeworskiej. Z badań nad osadami okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich* [3], Poznań.
- NOWAKOWSKI W. 1998: *Die Fibeln Almgren 55 und 56 aus heutiger Sicht*, [w:] J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen*

- nach Oscar Almgren. *Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [wyd. 2002], 119–123.
- NÜSSE H.-J. 2014: *Haus, Gehöft und Siedlung im Norden und Westen der Germania magna*, Berliner Archäologische Forschungen 13, Rahden/Westf.
- OLCZAK J., SIUCHNIŃSKI K. 1966: *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM, Seria Archeologiczna 1, Poznań.
- PIOTROWSKI M. 2005: *Wczesnośredniowieczne okucie pochwy noża z motywem zwierzęcym znalezione w Gródku, pow. Hrubieszów*, Archeologia Polski Środkowoschodniej VII, Lublin, 241–247.
- SCHINDLER R. 1940: *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 6, Leipzig.
- SCHULZ C. 1929: *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahr 1927/1928*, Heimatkalender für den Netzekreis 8, Schönlanke, 59–61.
- SCHULZ C. 1930: *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahr 1928/1929*, Heimatkalender für den Netzekreis 9, Schönlanke, 63–68.
- SCHULZ C. 1931: *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahr 1929/1930*, Heimatkalender für den Netzekreis 10, Schönlanke, 71–74.
- SCHULZ C. 1933: *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahr 1931/1932*, Heimatkalender für den Netzekreis 12, Schönlanke, 143–146.
- SCHULZ C. 1935: *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahr 1933/1934*, Heimatkalender für den Netzekreis 14, Schönlanke, 129–132.
- SKORUPKA T. 2001: *Kowalewko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, tom II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań.
- SPROCKHOFF E. 1956: *Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des nordischen Kreises (Periode 5.)*. Band I, II, Kataloge des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 16/1, 2, Mainz.
- STROBIN A. 2011: *Ceramika naczygniowa kultury oksywijskiej*, Gdańskie Studia Archeologiczne. Monografie 2, Gdańsk.
- SZAŁKOWSKA-ŁOŚ J., ŁOŚ J. 2013: *Zakrzewska Osada. Cmentarzysko kultury pomorskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim*, Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne 2, Bydgoszcz-Pękowo.
- TESKA M. 2017: *Ostatnie wieki starej ery w strefie lasów doliny środkowej Noteci*, [w:] A. Michałowski et alii (red.), *Archeologia sarbskich lasów*, Serbia, 35–49.
- TUSZYŃSKA M. 2005: *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk.
- WALENTA K. 1981: *Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim*, Archaeologia Baltica V, Polonia 80/81, Łódź (b.d.w.).
- WALENTA K. 2009: *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice.
- WOŁĄGIEWICZ R. 1979: *Kultura pomorska a kultura oksywska*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, 33–69.
- WOŁĄGIEWICZ R. 1981: *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 79–106.
- WOŁĄGIEWICZ R. 1983: *Przemiany kulturowe i osadnicze w kręgu jastorfskim i na jego wschodnim pograniczu. Próba porównania*, [w:] W. Hensel (red.), *Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem. Materiały z polsko-radzieckiego sympozjum paleodemograficznego*, Warszawa, 6–9 grudnia 1977, Wrocław, 83–106.
- WOŁĄGIEWICZ R. 1986: *Stan badań nad okresem rzymskim na Pomorzu*, [w:] K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce. Materiały z konferencji*, Kraków, 14–16 listopad 1984, Kraków, 299–317.
- WOŁĄGIEWICZ R. 1995: *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.

GOTHS IN A GAZETTE – KNOWN AND UNKNOWN INFORMATION ABOUT THE WIELBARK CULTURE GRAVES FROM SŁAWIANOWO IN THE COUNTY OF ŻŁOTÓW

SUMMARY

By analysing the contents of a note published in the “Oder-Zeitung” newspaper on 9 August 1937, three hitherto unknown archaeological discoveries have been introduced into scientific circulation: a Wielbark Culture grave from stage B2a from Sławianowo, a hoard of bronze objects from the Late Bronze Age from Stare Gronowo and a Lusatian Culture cemetery from Stobno. The finds from the first of the above-mentioned localities were used to cross-check the earlier discoveries

from the village in question, often erroneously quoted in the literature. It has been concluded that it cannot be ruled out that two Wielbark Culture cemeteries existed in this locality. A question mark was also placed over the Wielbark culture interpretation of the inhumation burials uncovered in 1907. It has been proven that the spearheads found in Sławianowo before 1907 are not, as it was assumed, elements of Wielbark Culture weaponry and should instead be dated to the Late

Pre-Roman Period. Therefore, the information about settlement by the Middle Noteć River (between the rivers Drawa and Łobżonka) in that period has been re-checked, pointing to many more sites than it is believed in the latest literature (Fig. 2). The new compilation includes 16 discoveries that can be linked to the Jastorf culture, and four more that likely represent it. Also included are 13 sites that may represent settlement activity from the time when the Sławianowo spearheads were deposited. The issue of the cultural attribution of these finds has been, for the time being, left open.

It has been shown once more that the central section of the Noteć Valley is still an unexplored cultural zone with an extremely attrac-

tive research potential, especially in regard to the time between the disappearance of the Pomeranian Culture and the point when it was settled by the Wielbark Culture people.

The devastation of war painfully affected museum collections and archives storing information on the activities of archaeologists. The analysed press release confirms the thesis of an underestimated value of press publications, not only for reconstructing the lost knowledge about artefacts but also for tracing the history of archaeological research and the development of this discipline.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniá Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniá po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materialy Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materialy Starożytné”, Warszawa
MSiW	– „Materialy Starożytné i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materialy Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGa	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaá arheologíá” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaá arheologíá” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2021. Wydanie I. Nakład 350 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa